

Zbigniew Rusek

O instrumentach, narzędziach, przyrządach, przyborach w językach słowiańskich

Tematycznie niniejszy artykuł w pewnym stopniu wiąże się z przygotowywaną przeze mnie monografią o nazwach instrumentów muzycznych w języku bułgarskim. Celem jego jest ukazanie nazewnictwa dla pojęcia ‘instrumentum’ w poszczególnych językach słowiańskich, zaczynając od bułgarskiego i polskiego.

W odniesieniu do języka polskiego zagadnienie to omawiane jest w artykule Aleksandra Zajdy pt. *Historia pola wyrazowego ‘instrumentum’ w języku polskim*. Autor wspomina m.in. o staropolskich wyrazach (wg *Słownika staropolskiego*), które funkcjonują w płaszczyźnie hiperonimii pola ‘instrumentum’ takich, jak *statek*, *strój*, *naczynie*, *naczyn*. Sygnalizuje, że w staropolszczyźnie największą frekwencję miało *naczynie* a następnie *strój*. Autor omawia ich pochodzenie. Wspomina też o innych bliskoznacznych nazwach takich, jak *przyprawa*, *nastrój*, *narząd*. Jednocześnie zaznacza, że w XVII wieku w znaczeniu ‘instrumentum’ funkcjonują: *instrument*, *narzędzie*, *naczynie*, *statek*, przy czym ten ostatni nie we wszystkich tekstach. Jednocześnie pojawia się niemiecka nazwa *cajg* a także coraz szerzej używany jest wyraz *sprzęt*. W XVIII wieku *naczynie* jest już coraz rzadziej używane w znaczeniu ‘instrumentum’, a głównie w znaczeniu ‘vas, vasa’. Na koniec autor stwierdza, że wyszły z użycia wyrazy polisemiczne: *instrument*, *naczynie*, *statek*, aostały się monosemiczne: *narzędzie*, *przyrząd*, *przybory*. Nie mogą się z au-

torem zgodzić co do eliminacji wyrazu *instrument*, gdyż w pewnych kontekstach funkcjonuje on nadal, nie tylko jako muzyczny, ale także medyczny – zabiegowy (instrumenty chirurgiczne, dentystryczne, laryngologiczne itp.). W każdym razie artykuł ten jest jedną z ważniejszych pozycji w literaturze przedmiotu¹. Należy dodać, iż wymienione przez autora nazwy *strój*, *nastrój* funkcjonują dziś w znaczeniu ‘instrumentum’ (lub bliskim) w języku czeskim, o czym będzie wspomniane w niniejszym artykule.

Rozważania zaczniemy od wyrazu *instrument*. Pochodzi on z łac. *instrūmentum* ‘inwentarz, sprzęt, wyposażenie, ryszunek, narzędzie, środek pomocniczy; nauka, pouczenie’², a to od czasownika *instruere* ‘budować, wystawiać, wznosić, tworzyć; urządzić; wykonywać, spełniać; zamyślać, obmyślać, knuć’³. *Instrument* jest wyrazem międzynarodowym, por. ang., franc. *instrument* itd.

W języku bułgarskim rzeczownik *инструмент* posiada szeroki zakres znaczeniowy. Według słownika języka bułgarskiego Bułgarskiej Akademii Nauk⁴ znaczenie wyrazu *инструмент* jest następujące: 1. ръчно оръдие⁵, уред за извършване на някаква работа ‘ręczne narzędzie, przyrząd do wykonywania jakiejś pracy’: *По масата бяха разпилени какви ли не инструменти – пили, чукове, свредели, отверки; Хирургическите инструменти*; 2. уред, устройство с някакво предназначение, възможности ‘przyrząd, urządzenie służące do czegoś’: *Точни измервания с чувствителни инструменти показват, че тези напрежения не са постоянни, а се менят с течение на времето*; 3. [przen.] средство за постигане na някаква цел ‘środek do osiągnięcia jakiegoś celu’: *В политическите процеси имено най-ярко се вижда, как правосъдието се използва като инструмент на политика*; 4. [zawężone] музикален инструмент ‘instrument muzyczny’: *А щом другите инструменти замлъкваха и само кларнетът зареждаше някоя*

¹ A. Zajda, *Historia pola wyrazowego ‘instrumentum’ w języku polskim*, [w:] *Dzieje Słowian w świetle leksyki. Pamięci Profesora Franciszka Sławińskiego*, red. W. Boryś, J. Rusek, Kraków 2002, s. 363-373. Ten sam autor zajmuje się pochodzeniem, znaczeniem i historią nazw kilku narzędzi ciesielsko-stolarskich w artykule pt. *Z historii nazw narzędzi do obróbki drewna: strug, hebel, rzezak, ośnik*, [w:] *Studia linguistica in honorem Stanisława Stachowskiego*, red. E. Mańczak-Wohlfeld, Kraków 2000, s. 167-175.

² Por. pol. *instrukcja, instruktor*.

³ Zob. A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, Warszawa 2000, t. I, s. 531 (dalej: Bańkowski); M. Plezia, *Słownik łacińsko-polski*, Warszawa 1998, t. III, s. 206.

⁴ *Речник на българския език*, ред. К. Чолакова, София 1977 i n. (dalej: RBE).

⁵ W dzisiejszej bułgarszczyźnie wyraz ten używany jest głównie w znaczeniu ‘armata, działo’.

тѣжна мелодия, тогава той виждаше узрели жита. Słownik ten podaje także zestawienia: *музикални инструменти* [muz.] уреди за произвеждане на звуци с определена височина или на някои шумове без определена височина, но с определен характерен тембър ‘urządzenia do emisji dźwięków o określonej wysokości lub szumów bez określonej wysokości, ale o określonej barwie, *instrumenty muzyczne*’ oraz *шанцов инструмент* [wojsk.] specjalna łopata с къса дръжка, използвана за окопаване при военни действия ‘specjalna łopata o krótkim stylisku, używana do okopywania się podczas działań wojennych, saperka’.

Zakres znaczeniowy rzeczownika *instrument* w języku polskim jest znacznie węższy. *Słownik współczesnego języka polskiego* pod red. Bogusława Dunaja⁶ definiuje to następująco: 1. przyrząd, na którym można zagrać melodię, wytwarzać dźwięki muzyczne, muzykować, np. fortepian, gitara, flet. *Instrument muzyczny. Dobry muzyk gra na kilku instrumentach. Potrafił akompaniować nawet na kiepskim instrumencie.* 2. zwykle precyzyjny przyrząd lub urządzenie, którym wykonuje się prace wymagające dokładności. *Instrumenty lekarskie, pomiarowe*⁷. 3. coś, za pomocą czego można osiągnąć zamierzony cel; środek, metoda działania. *Instrumenty władzy.* Podobnie definiuje znaczenie tego wyrazu słownik pod red. Mieczysława Szymczaka⁸, przy czym przy trzecim znaczeniu daje kwalifikator *przen.* Bułgarski wyraz *инструмент* ma więc szerszy zakres semantyczny, obejmujący znaczenia polskich rzeczowników *narzędzie, przyrząd, instrument.* Niemniej jednak język bułgarski dla oddania pol. ‘narzędzie’ zna także słowiański wyraz *орѣдие*, który jest wieloznaczny. Posiada on następujące znaczenia: 1. *техническо приспособление, с чиято помощ се извършва някаква работа или действие; уред, инструмент, сечиво* ‘urządzenie techniczne, za pomocą którego wykonuje się pewne prace lub czynności, narzędzie, urządzenie’: *Нашето селско стопанство ежегодно се снабдява все повече с мощни високпроизводителни трактори и сложни селскостопански машини и орѣдия.* 2. [przen.] *лице или група хора, които действат по чужда воля и в чужда полза* ‘osoba (-y), która działa według cudzej woli i dla czyjejś korzyści’: *Атрактивна избирателна кампания, която провеждат, е добро орѣдие за активизиране на населението.* 3. [wojsk.] *тежко огнестрелно оръжие [...]* *голяма далекобойност [...]* ‘ciężka broń palna [...] o dużym

⁶ *Słownik współczesnego języka polskiego*, red. B. Dunaj, t. 1-2, Warszawa 1999 (dalej: Dunaj).

⁷ O urządzeniach pomiarowych raczej się w języku polskim mówi *przyrządy*.

⁸ *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, t. I-III, Warszawa 1978-1981 (dalej: SJP).

zasięgu, *armata, działo*': *На военната комисия казах, че имам желание да бъда артилерист, обаче ... ме пратила в пехотен полк. И наистина не бях добър войник, защото имах желание да стрелям не с автомат, а с оръдие* (RBE: 11). Współcześnie wyraz ten jest najczęściej używany w tym ostatnim, wojskowym znaczeniu (synonimem jest turcyzm *тон*). Co się tyczy znaczenia 'narzędzie', to z przykładu wynika, iż bułg. *оръдие* oznacza narzędzie do wykonywania ciężkich, „topornych”, prostych prac (np. uprawa ziemi, roboty ciesielskie itp.), a do bardziej precyzyjnych służy *инструмент*. Także przemawia za tym synonim *сечиво* 'narzędzie'⁹, etymologicznie wspólny z pol. *siekiera*. Odpowiednikiem wyrazu *оръдие* w języku polskim jest *orędzie*, niemniej jednak ma zupełnie inne znaczenie, mianowicie 'uroczyste wystąpienie, przemówienie, posłanie, zwykle głowy państwa lub dostojnika kościelnego, skierowane do ogółu i dotyczące spraw wielkiej wagi', *orędzie noworoczne, orędzie do narodu, wystosować orędzie*.

Bułg. *оръдие* (i pol. *orędzie*) to wyrazy ogólnosłowiańskie, por. sch. *òrudě* 'narzędzie, przyrząd, sprzęty, utensylia', 'działo'; słn. *oròd, oròdje*; czes. *orudí* 'narzędzia, instrumenty, broń'; ros. *орудие* 'narzędzie', 'działo'; ukr. *оруда* 'robota, praca'; scs. *орудие* 'rzecz, sprawa, czyn'; strus. *орудие* 'rzecz, sprawa, czyn, praca, narzędzie, oręż'. Prasłowiańskie *orǫdъje, collectivum do *orǫdъ (poświadczone w słoweńskim) < *o(b) orǫdъ* // *o(b) orǫda* 'dogłądanie czegoś, kierowanie czymś'; to, co jest uporządkowane, przygotowane do czegoś; to, co służy do przygotowania czegoś, narzędzie, instrument, naczynie, a to ostatnie jest rzeczownikiem dewerbalnym (przedrostkowym) od *ob-rǫditi 'ustawiać w szeregu, szeregować, porządkować, kierować czymś, rządzić, władać', z właściwą archaicznym rzeczownikom wymianą samogłoski rdzennej *ę* : *ą*. Specyficzne polskie znaczenia 'posłowanie, misja poselska, oznajmienie, wiadomość' rozwinęły się zapewne z wcześniejszego 'to, co służy do dogłądania czegoś, kierowania, zarządzania czymś'¹⁰.

Rzeczownik *оръжие* ma w języku bułgarskim ogólne znaczenie 'broń, uzbrojenie' a także znaczenie [wojsk.] 'rodzaj broni', np.: *В какъв род оръжие ти си служил? В артилерията* oraz 'wojsko, armia': *Повече задръжки за победилото руско оръжие не може да има* (oraz przen. 'środki walki') (RBE: 11). Odpowiednikiem polskim jest *oręż* mające to samo znaczenie: 1. broń, uzbrojenie, *Ich oręż składał się z włóczni na długim drzewcu i drew-*

⁹ Tak tłumaczy wyraz *сечиво* Franciszek Sławski (por. *Podręczny słownik bułgarsko-polski*, Warszawa 1963). Bardziej trafne byłoby 'narzędzie ciesielskie', 'siekiera'.

¹⁰ Zob. W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005, s. 395 (dalej: Boryś SE).

nianej tarczy; 2. wojsko, wojskowość, *Chwała oręża polskiego*; 3. środki wykorzystane do osiągnięcia jakiegoś celu, narzędzie, sposób, metoda, służące do przeciwstawiania się komuś lub czemuś, pokonywania kogoś lub czegoś, *Literatura była niezawodnym orężem w walce o zachowanie polskości w czasach zaborów*¹¹.

Wbrew pozorom, bułg. *орѣдие* i *орѣжие* (podobnie jak i polskie *orędzie* i *oręż*) nie są wyrazami spokrewnionymi. Mimo bliskoznaczności w niektórych językach słowiańskich (np. bułg. *орѣжие* ‘broń, uzbrojenie’ / *орѣдие* ‘armata, działo’ wywodzą się z innej postaci prasłowiańskiej. *Oręż* pochodzi z psł. **o(b)roǰьje* ‘wyposażenie, sprzęty, narzędzia, zwłaszcza narzędzia walki, broń’ (scs. *орѣжник* ‘oręż, broń, miecz’), które jest pierwotnym collectivum z przyrostkiem *-*ьje* od hipotetycznego, słabo udokumentowanego rzeczownika **o(b)roǰa* ‘ubiór, strój’ (zachowane tylko w ros. dial. *обръга* ‘tradycyjny świąteczny strój, strój ludowy; ludowe nakrycie głowy’). Bliskie jest lit. *aprangà* ‘ubiór, strój’ od czasownika przedrostkowego *ap-reñgti* ‘ubierać’, co jest pokrewne z lit. *rangà* ‘obstalunek’ a także śrwysniem. *ranc* ‘szybki ruch wirowy’, niem. *sich ranken* ‘piąć się, wić się’. Podstawą tych wyrazów byłoby pie. **čreng-* ‘obracać, kręcić’, od pierwiastka **čer-* ‘kręcić, zginać, wyginać’ (Boryś SE 395-296). Hołub-Kopečný uważa, że jest to kontaminacja z ps. *orodьje, niemniej jednak inni autorzy (np. Vasmer) uważają taką etymologię za niemożliwą: „неприемлемо сближение с *орудие* и объяснение из др.-сакс *ārundi*, д.-в.-н. *ārunti*”¹².

Z bułgarskim *орѣдие* i pol. *orędzie* etymologicznie spokrewnione jest pol. *narzędzie*. Jak pisze A. Bańkowski, pierwotnie było to sg. tantum o znaczeniu ‘przybory, zbiór instrumentów’, np. *wszystko wojenne narzędzie* (1582 r.; także przen. ‘środek działania’) i było collectivum do *narząd*. Z czasem *narzędzie* nazywało pojedynczy instrument, stąd. pl. *narzędzia*. *Narząd* pierwotnie oznaczał ‘narzędzie, instrument (muzyczny)’, a w znaczeniu biologicznym ‘organ, część organizmu żywego pełniąca osobą funkcję’ występuje dopiero od XIX wieku (dziś jest to jedyne jego znaczenie). Wywodzi się z ps. *naręďь ‘to, co jest przygotowane, przystosowane do czegoś’ i jest rzeczownikiem dewerbalnym od ps. czasownika przedrostkowego *na-ređiti ‘uporządkować, przystosować do czegoś, przygotować’ < *ređiti, *ređo* ‘usta-

¹¹ Por. Dunaj; warto przytoczyć też fragment pieśni: *Gdy naród do boju wystąpił z orężem, panowie w stolicy radzili...*

¹² Za M. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, Перевод с немецкого и дополнения О.Н. Трубачева, т. III, Москва 1971 (dalej: Vasmer); *Български етимологичен речник*, ред. В.И. Георгиев, И. Дуриданов, т. 4, София 1995, s. 931 (dalej: BER).

wiać w szeregu, szeregować, porządkować, wprowadzać ład, doglądać czegoś, kierować czymś, rozporządzać, rządzić, władać' a to od ps. *ręđw 'szereg, rząd' > 'miejsce w szeregu, uporządkowanie, porządek, ład', które jest pokrewne z lit. *rindà* 'rząd, linia', łot. *rinda* 'ts.' (motywacja czasownikowa na gruncie bałtyckim: łot. *rist*, *riedu* 'doprowadzać do porządku'). Prawdopodobnie pochodzi z pie. **rŋd-o-* 'uporządkowanie, porządek', **rend-* 'porządkować' (Boryś SE 352, 531; Bańkowski II, 271, 272).

Słownik współczesnego języka polskiego pod red. Bogusława Dunaja definiuje znaczenie wyrazu *narzędzie* następująco: 1. każdy przedmiot umożliwiający lub ułatwiający wykonanie jakiejś pracy; przyrząd, instrument. *Narzędzie ręczne, mechaniczne. Narzędzia murarskie, stolarskie, medyczne. Narzędzie tortur, zbrodni. Program będący doskonałym narzędziem do odzyskiwania utraconych plików.* 2. osoba będąca najczęściej nieświadomym wykonawcą czyjejś woli, planów. *Być narzędziem w czyichś rękach.* To drugie znaczenie należy potraktować jako przenośne (słownik nie opatruje go żadnym kwalifikatorem).

Etymologicznie z powyższymi wyrazami spokrewniony jest pol. *przyrząd*, niemający dokładnego strukturalnego odpowiednika w języku bułgarskim. Pierwotne znaczenie to nomen actionis 'przyrządzenie', później (II poł. XIX w.) 'aparat służący do przyrządzania czegoś'. Pochodzi od *przyrządzić*, a to z ps. *pri-ręđiti (o etymologii *ręđiti zob. wyżej). Przedrostek *przy-* (ps. **pri-*) w swej funkcji pierwotnej jest bliskoznacznym z *do-*, np. *przybudować* : *dobudować*, *przyczepić* : *doczepić*. Prefiks ten jest semantycznym wykładnikiem motorycznej relacji zbliżenia całkowitego (z osiągnięciem kontaktu w przestrzeni lub czasie) (Bańkowski I 276-277; II 928, 948). Czyli *przyrządzić* oznaczałoby pierwotnie 'uporządkować, uszeregować do końca', stąd rozwój znaczenia 'zrobić coś, wykonać coś do końca' (we współczesnym języku polskim dotyczy przygotowania posiłków, np. *przyrządzić salate*), stąd zapewne *przyrząd* 'urządzenie, instrument, służący do wykonania pewnej czynności (do końca)'. We współczesnym języku polskim (za słownikiem B. Dunaja) *przyrząd* to złożone urządzenie techniczne służące do wykonywania określonej czynności. *Przyrządy pomiarowe, celownicze, nawigacyjne.* Nawet stosunkowo proste urządzenie, jeśli spełnia funkcję pomiarowo-kontrolną, jest *przyrządem*. Przykładowo *wkrętak* (in. *śrubokręt*) jest narzędziem, ale gdy jest on wyposażony w kontrolkę napięcia (tzw. fazer, wskaźnik napięcia), jest już przyrządem. Tym bardziej *przyrządem* jest np. amperomierz, omomierz, woltomierz itp.

Odpowiednikiem semantycznym (mającym szerszy zakres znaczeniowy) polskiego *przyrząd* jest w języku bułgarskim rzeczownik *нрѹбop*, mający

w polszczyźnie odpowiednik (obecnie w l. mn.) *przybory*. Według słownika współczesnego bułgarskiego języka literackiego¹³ *прибор* posiada następujące znaczenia: 1. апарат, уред, предмет, приготвен за извършване на някаква работа ‘aparat, urządzenie, przedmiot, służący do wykonania pewnej pracy’. *Електроизмервателен прибор. Навигационни прибори*. 2. комплект от предмети, предназначени за определена цел ‘komplet przedmiotów przeznaczonych dla określonego celu’. *Прибор за бръснене. Прибори за ядене. Тоалетни прибори*. 3. [zawęż.] komplet od predmeti, които се употребяват при ядене за едно лице ‘komplet przedmiotów, używanych przez jedną osobę do jedzenia, sztucse’. *Чува то, че горе, в салона за ядене, дрънкат вече приборите, нареждат се вкусните ядения. Тя си имаше своя отделен прибор и сядаше все на едно и също място*. Pierwsze spośród wyżej wymienionych znaczeń odpowiada polskiemu *przyrząd*, natomiast pozostałe dwa — *przybory*. Znaczenie polskiego wyrazu *przybory* słownik Dunaja definiuje następująco: [brak l. poj.] rzeczy, przedmioty o różnym stopniu skomplikowania technicznego, służące do wykonywania określonych czynności, operacji, tworzące zwykle zestaw, komplet, *przybory techniczne, toaletowe, przybory do pisania*. *Słownik języka polskiego* pod red. Mieczysława Szymczaka interesujący nas wyraz zamieszcza w liczbie pojedynczej (*przybór*) jako hasłowy i definiuje następująco: 1. [brak l. mn.] wezbranie wody w jeziorze, rzecze. 2. [zwykle w l. mn.] przedmioty użytkowe, służące do wykonywania czegoś, tworzące pewien komplet; narzędzia, *przybory toaletowe, przybory do kreślenia, pisania, przybory żeglarskie, nawigacyjne, przybory techniczne*. Co się tyczy pierwszego znaczenia, to słownik B. Dunaja zamieszcza je jako odrębne hasło. Jest to słuszne, albowiem znaczenia są zupełnie inne. Poza tym w pierwszym znaczeniu wyraz jest singulare tantum, w drugim – plurale tantum. W języku polskim pierwotnie w interesującym nas znaczeniu występował ten rzeczownik w liczbie pojedynczej — *przybór* ‘komplet narzędzi (akcesoriów) potrzebnych do określonego celu, ekwipunek’, które zostało zastąpione później przez formę l. mnogiej *przybory* (Bańkowski II 929). Pochodzi od nomen deverbale **borъ* ‘branie’ (z ie. **bhor-o-s*) z przedrostkiem *przy-* (< *pri-*), czyli pierwotnym znaczeniem byłoby ‘zbiór, dobór’, stąd ‘zbiór (komplet) przedmiotów (służących do określonego celu)’. Od tegoż nomen deverbale pochodzi także ros. *набор* ‘komplet, zestaw’. Czasownik *браć* (ogólnosłowiański) < ps. **bъrati*, **berǫ* (w językach słowiańskich znaczenie ‘brać’ powstało prawdopodobnie najpierw w czasownikach przedrostkowych,

¹³ *Речник на съвременния български книжовен език*, ред. Ст. Романски, т. 1-3, София 1955-1959 (dalej: RSBKE).

por. *zebrać, zabrać*) ma odpowiedniki niesłowiańskie, m.in. germańskie, por. niem. *gebähren* ‘rodzić’, szwedz. *bära* ‘nieść, nosić, przynosić, znosić (w jedno miejsce)’, norw. *baere* ‘nosić, znosić (wytrzymywać)’, ang. *bear*, hol. *baren*; także bałtyckie: lit. *berti* ‘sypać’, *birti* ‘sypać się’, także łac. *ferō* ‘nieść’, grec. *φέρειν*, sanskr. *bhṛ-* ‘nieść, trzymać, utrzymywać, posiadać, pożyczać, ofiarować, zabierać, podnosić’. Pochodzi z pie. **bher-* ‘unosić, nieść’ (Bańkowski II 70-71; Boryś SE 37).

W bułgarszczyźnie w znaczeniu ‘instrumentum’ funkcjonuje także rzeczownik *сечиво*. Słownik Romanskiego (RSBKE) definiuje go następująco: *занаятчийско или земеделско ръчно оръдие, инструмент ‘ręczne narzędzie rzemieślnicze lub rolnicze’. На тезгяха стояха чукчета, рендета, а по диреците бяха закачени триони, тесли, бичкия и други сечива. В ъглите на стаята и на една ниска масичка, дори на рогозката ... бяха наслагани в безредие резбарски сечива. Зидарски сечива. Златарски сечива.* Rzeczownik ten pochodzi od czasownika *сека*, który jest ogólnosłowiański: por. pol. *siec*, czes. *síci* // *síct*, ros. *сечь*, sch. *sjěci*, *sijěčēm* ‘siec, rąbać, krajać, siekać, wyrzynać, ciąć’, scs. *сѣшти*, *сѣкж*. Prastłowiańskie *sěkti, *sěkō ‘ciąć ostrym narzędziem’. Ma dokładny odpowiednik (z długim rdzennym *ē*) w litewskim *į-sėkti* ‘wciąć’, *iš-sėkti* ‘wydłubać’; w innych językach indoeuropejskich odpowiedniki z krótkim rdzennym *ē*: łac. *secāre* ‘ciąć, obcinać, rozcinać’. Wywodzi się z pie. **sek-* ‘obrabiać ostrym narzędziem’ (Boryś SE 545). Przyrostek *-иво* w języku bułgarskim jest jednym spośród licznych formantów tworzących nazwy przedmiotów, narzędzi, substancji i wyrobów od podstawy czasownikowej, por. *гориво*, *вариво*, *печиво*, *плетиво*. Etymologicznie *сечиво* oznaczałoby ‘ostre narzędzie do obróbki skrawaniem, krojenia, siekania, rąbania’ (por. pol. *siekiera* = bułg. *брадва*) i w praktyce wyrazu tego używa się w języku bułgarskim prawie wyłącznie dla nazwania tego typu narzędzi (inne to *инструменти*).

Język bułgarski zna również zupełnie obcy polszczyźnie (i większości pozostałych języków słowiańskich z wyjątkiem macedońskiego i serbsko-chorwackiego) rzeczownik *алат*. Słownik BAN (RBE) zamieszcza go z kwalifikatorem *dial.* i tłumaczy poprzez synonimy: *занаятчийски инструмент, оръдие, сечиво* (semantycznym odpowiednikiem polskim jest *narzędzie*). Znaczenie zilustrowano przykładem: *Ранобудни майстори зидари от Дебърско в своите бозови салтамарки, прехвърлили през рамо зъмбилите, ... в които бяха сложили алатите си, бързаха към постройката, на която работеха.* W słowniku też zamieszczono kolektywne znaczenie tegoż rzeczownika (użytego w l. poj.): *всички занаятчийски инструменти, оръдия, сечива като цяло* ‘wszystkie narzędzia rzemieślnicze jako jedna

całość'. Przykład: *Бедни люде молеха Чауша да не им взема нивата, да не им взема алата или дюкяна, за да не останат без работа*. Wyraz ten pochodzi z tureckiego *alât* 'instrumenty, przyrządy', który jest formą liczby mnogiej od *alet* 'narzędzie, instrument, aparat, przyrząd'. Turecka nazwa pochodzi z arabskiego (BER I 8)¹⁴.

W przeciwieństwie do bułgarskiego, gdzie rzeczownik *alam* jest dialektyzmem, w języku macedońskim jest on normalną i powszechnie używaną nazwą 'narzędzia'. Odnotowany jest on przez słownik języka macedońskiego¹⁵. Znany jest on także w języku serbsko-chorwackim. Słownik Vuka Karadžicia¹⁶ zamieszcza nazwę *âlât*, tłumacząc przez niem. 'das Werkzeug' oraz przez łac. 'instrumenta'. Ilustruje go przykładem: *Bez alata nema zanata* 'dosł.: bez narzędzi nie ma rzemiosła'. Słownik ten podaje też rzeczownik *alâtlika*, tłumacząc przez niem. 'ein einzelnes Werkzeug' oraz łac. 'instrumentum'. Oznacza to, że *âlât* ma znaczenie kolektywne 'zestaw, komplet narzędzi, wszystkie narzędzia'. Oczywiście język serbsko-chorwacki zna także słowiańską nazwę *oruđe*, która ma znaczenie 'narzędzie, przyrząd, sprzęty, utensylia' a także 'działo'¹⁷. Słownik JAZU¹⁸ tłumaczy *oruđe* przez łac. 'instrumentum, organum' oraz poprzez sch. *alat* i opisowo: ono, što treba zanatlji, radniku ili težaku za negov posao 'to, co potrzebne jest rzemieślnikowi, robotnikowi lub rolnikowi do jego pracy'. Słownik też podaje inne znaczenie tegoż rzeczownika: sprava, naprava, t. j. ono, što služi za drugi kakav posao a ne baš zanatlijski ili težacki 'rzecz, urządzenie, które służy dla kogoś, kto nie jest rzemieślnikiem czy rolnikiem do wykonywania pracy'. Ilustruje kilkoma przykładami: *pjesničko oruđe, koje mi harpom zovemo* (w tym kontekście jest to 'instrument muzyczny'). Podobnie: *pjevači pjevaju uz oruđa muzička. Bojno oruđe* 'narzędzie walki, oręż'. Oczywiście język serbsko-chorwacki zna także rzeczownik *instrumen(a)t*, który posiada następujące znaczenia: 1. *oruđe, pomagalo, alatka* 'narzędzie, przyrząd pomocniczy'. Przykład: *Doktori su sobom poneli instrumente i sanitetski materijal*. W tym kontekście jest to *instrument* lekarski. 2. *muzička sprava* 'instrument muzyczny'. *Gudački instrumenat*. 3. *dokumenat, isprava*,

¹⁴ Zob. także L. Antonowicz - Bauer, A. Dubiński, *Słownik turecko-polski i polsko-turecki*, Warszawa 1983, s. 20-21.

¹⁵ *Речник на македонскиот јазик*, ред. Б. Конески, т. 1-3, Скопје 1961-1966 (dalej: RMJ).

¹⁶ *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, скуп. и изд. Вук Стеф. Караџић, 4. изд., Београд 1935.

¹⁷ Za: V. Frančić, *Słownik serbsko-chorwacko polski*, t. I-II, Warszawa 1987. *Oruđe* notowane jest przez wszystkich leksykografów, z wyjątkiem Vuka Karadžicia (jak podaje P. Skok).

¹⁸ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, t. I-XXIII, JAZU, 1860-1986 (dalej: RJAZU).

propis ‘dokument, dowód, przepis, zarządzenie’¹⁹. Słownik JAZU dokumentuje ten rzeczownik jedynie w tym ostatnim znaczeniu.

W języku serbsko-chorwackim również występuje rzeczownik *pribor*, którego zakres znaczeniowy jest znacznie większy niż w języku polskim, a także niż w bułgarskim. Posiada on znaczenia: 1. skup naprava, koju služe za određenju svrhu ‘zestaw przedmiotów, służących do określonej czynności’: *brijaći pribor, zidarski pribor, pribor za jelo*. 2. med. skup organa, koji imaju određenju funkciju ‘zbiór narządów, które mają określoną funkcję’. Przykład: *pribor za disanje* ‘układ oddechowy’ (RMS). To znaczenie medyczne nie występuje w innych językach słowiańskich²⁰.

Język serbsko-chorwacki zna także inne rzeczowniki o znaczeniu ‘instrumentum’. Jednym z nich jest *sprava*: 1. oruđe, koje služi za izvođenje kakvih radova, naprava, alatka, alat ‘narzędzie, które służy do wykonywania pewnych prac’; b. instrumenat sa specijalnim mehanizmom, uređaj za izvođenje složenjih radnji ‘przrząd, urządzenie do wykonywania złożonych, specjalnych prac’; c. (tylko l. mn.) muzički instrumenti ‘instrumenty muzyczne’: *Pjevaće sa spravama muzičkim*. 2. pribor: *lovačka sprava*, a w l. mn. *spràve* ‘przrządy gimnastyczne’²¹.

Także rzeczownik *naprava* może mieć w języku serbsko-chorwackim to znaczenie. Słownik Maticy tłumaczy go następująco: 1. sprava, oruđe, aparat, uređaj ‘przrząd, narzędzie, aparat, urządzenie’. Przykład: *Neka smiješna naprava za plašenje pticu*; 2. pribor potreban za što, oprema, sprema ‘przybory potrzebne do czegoś, urządzenie, sprzęt’; 3. odelo, odeća ‘odzież’; 4. postupak ‘postępowanie’. *Słownik serbsko-chorwacki-polski* V. Frančicia tłumaczy sch. *naprava* poprzez pol. *przrząd, forma, urządzenie, przybór*²², *narzędzie*.

Serbsko-chorwackie nazwy *naprava, sprava* są derywatami od czasowników prefigowanych, pochodzących z podstawowego verbum *pràviti, -im* ‘facere’ (inne znaczenia: ‘mówić, wypowiadać się, domagać się, zwłaszcza prawnie, skarżyć’, daw. ‘opowiadać, mówić’), a to od przymiotnika *pràv* (ogólnosłowiański, także bałtosłowiański) ‘verus’ a także ‘prosty, sprawny, właści-

¹⁹ *Рјечник српскохрватског књижевног језика*, t. I-VI, Novi Sad-Zagreb 1967-1976 (dalej: RMS).

²⁰ Warto też zwrócić uwagę na paralełę w polszczyźnie *narzędzie* : *narząd*.

²¹ To ostatnie za: V. F r a n č i ć, *Słownik serbsko-chorwacko polski*, t. I-II, Warszawa 1987. Podstawowe *spràva* (l. poj.) tłumaczy na pol. ‘narzędzie, przrząd, maszyna, aparat’. Inne znaczenie (wg tegoż słownika) to ‘wyprawa (panny młodej)’. Słownik Maticy (RMS) podaje je jako archaiczne, a słownik Vuka Karadžicia zaznacza, iż to ostatnie znaczenie występuje tylko w Dubrowniku.

²² W języku polskim *przybory* to plurale tantum (autor Słownika jest Chorwatem).

wy, odpowiedni, stosowny' (pierwotne znaczenie 'skierowany naprzód', czyli 'prosty'). Znaczenia czasowników przedrostkowych są wtórne²³.

Oprócz rzeczownika *алат* język macedoński zna także inne nazwy oznaczające 'instrumentum'. Jedną z nich jest *инструмент*, mający w tym języku następujące znaczenia: 1. *справа, орудје* 'narzędzie', 2. *музичка справа* 'instrument muzyczny', 3. (przen.) *средство за постигање на некаква цел* 'środek do osiągnięcia pewnego celu' (RMJ). Zakres znaczeniowy mac. *инструмент* jest więc zbliżony do zakresu znaczeniowego tego wyrazu w języku bułgarskim. *Орудје* posiada także te same znaczenia, co w języku bułgarskim: 1. *предмет, инструмент за работа, алат* 'narzędzie': *Земјоделски машини и други орудја*, 2. (przen.) *средство за остварување, за постигање на нешто* 'środek do osiągnięcia jakiegoś celu', 3. *општ назив за артилериското оружје* 'artyleria, działo, armata'.

Natomiast *прибор* w języku macedońskim posiada znacznie węższy zakres znaczeniowy niż w języku bułgarskim czy serbsko-chorwackim: *комплет од предмети за извесна цел* 'komplet przedmiotów do określonego celu': *прибор за бричење, прибор за јадење*. Jest więc pod względem zakresu znaczeniowego zbliżony do polszczyzny.

W języku macedońskim występuje także (znana w serbsko-chorwackim) nazwa *справа*, która jest (wg *Słownika języka macedońskiego*) synonimem takich rzeczowników, jak *прибор, орудје, инструмент*. Istnieje też złożenie *гимнастички справу* 'przyrządy gimnastyczne'.

W języku słoweńskim rzeczownik *instrumènt* oznacza²⁴: 1. zelo natančna priprava, ki se uporablja pri specializiranem strokovnem, znavstvenem delu 'specjalny przyrząd, wykorzystywany w celach pomiarowych, medycznych, naukowych', np. *merilni instrument, kirurški instrument, optični instrument*, 2. priprava za proizvajanje tonov, glasbilo 'instrument muzyczny', 3. (przen.) sredstvo, pripomoček za doseg do določenega cilja 'środek, dla osiągnięcia jakiegoś celu'. Język ten zna także rzeczownik *orodje* mający ogólne znaczenie: predmet, ki se uporablja pri fizičnem delu 'narzędzie', *kovinsko orodje, zidarsko orodje, vrtnarsko orodje*. Także odnotowano znaczenie przenośne tego rzeczownika 'środek (dla osiągnięcia celu)'. Znany jest także rzeczownik *pri-bor*. Język słoweński zna też rzeczownik *glasbilo*, oznaczający: priprava za proizvajanje tonov 'instrument muzyczny' *igrati na glasbilo*.

²³ Zob. P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, t. III. Zagreb 1973, s. 26-27 a także Boryś SE 480.

²⁴ *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, t. I-V, Ljubljana 1970-1991 (dalej: SSKJ).

Dokładny odpowiednik formalny polskiego *narzędzie* występuje w języku czeskim. *Słownik języka czeskiego* F. Trávnička²⁵ podaje *nářadí* [coll. — hromad.] pomocné předměty, nástroje ‘przedmioty służące do czegoś, instrumenty’. Podaje też przymiotnik *nářadový* w kontekście *nářadové cvičení* ‘gimnastyka na przyrządach’. Łacińska nazwa *instrument* jest w języku czeskim odnotowana przez słowniki, lecz normalnie używanym odpowiednikiem jest *nástroj*. Słownik F. Trávnička nie tłumaczy znaczenia nazwy *instrument*, lecz daje synonim *nástroj*. Niemniej jednak zamieszcza derywaty od łacińskiej nazwy: *instrumentalista* zpracovatel skladby pro nástroje ‘wykonawca muzyki instrumentalnej’, *instrumentista* ‘ts’, *instrumentarium*, *instrumentař* (*instrumentařka*) pomocník podávající operatérovi nástroje ‘osoba podająca operatorowi (chirurgowi) instrumenty’, *instrumentovati* zpracováti skladbu pro nástroje ‘wykonywać muzykę instrumentalną’. Z objaśnień znaczeń tych derywatów wynika, iż czes. *nástroj* jest właściwie dokładnym odpowiednikiem znaczeniowym pol. *instrument* (odnosi się do instrumentów muzycznych i medycznych – chirurgicznych), niemniej jednak *Słownik czesko-polski* J. Siatkowskiego i M. Basaja²⁶ tłumaczy go zarówno przez ‘narzędzie’, jak i ‘instrument’ (zależnie od kontekstu). Inne znaczenie wyrazu *nástroj* to [przen.] pomocník, vykonavatel jeho vůle, záměru ‘wykonawca czyjejś woli’. Słownik F. Trávnička definiuje czes. *nástroj* jako ‘předmět, kterým člověk zpracovává svůj pracovní předmět ‘przedmiot, za pomocą którego człowiek wykonuje swoją pracę’. Natomiast wyraz *příbor* ma w języku czeskim wąski zakres znaczeniowy i odnosi się (wg słownika F. Trávnička) jedynie do przyborów do jedzenia, sztuców – nástroj(e) k jídlu (nůž, vidlička) – zdaniem F. Trávnička jest to zapożyczenie z rosyjskiego. Autor podaje też derywat *příborník* ‘kredens’ (w języku polskim *przybornik* ma inne znaczenie ‘etui z przyborami kreślarskimi, przybornik rysunkowy’). Słownik czesko-polski tłumaczy *příbor* następująco: 1. nakrycie stołowe, sztucce, 2. serwis, np. *čajový (kávový) příbor* ‘serwis do herbaty (kawy)’. W tym ostatnim kontekście odnotował też dla języka polskiego A. Bańkowski: *przybór do kawy*.

Także język słowacki zna odpowiednik pol. *narzędzie* — *náradie* [coll.] nástroje, pomôcky na prácu a inú činnosť ‘urządzenia pomagające w pracy lub wykonywaniu innych czynności’, np. *záhradnicke náradie* ‘narzędzia ogrodnicze’. Odnotowano też go w znaczeniu: zariadenie, na ktorým sa cvičí

²⁵ F. Trávniček, *Slovník jazyka českého*, Praha 1952.

²⁶ J. Siatkowski, M. Basaja, *Słownik czesko-polski. Česko-polský slovník*, Warszawa – Praha 1991.

‘przyrządy gimnastyczne, sprzęt sportowy’. Rzeczownik *inštrument* KSSJ²⁷ tłumaczy przez nazwę *nástroj*, który ma znaczenie: pomôcka na prácu, pracovný prostriedok, inštrument ‘instrument (muzyczny, medyczny – np. chirurgiczny)’, ‘narzędzie’, np. *murársky nástroj*, a także przenośne prostriedok na uskotočňovanie nejakej činnosti ‘środek dla dokonania jakiejś czynności’, *byť (slepým) nástrojom niekoho*. Niemniej jednak *Słownik słowacko-polski*²⁸ zamieszcza wyraz *inštrument*, tłumacząc jego znaczenie przez *instrument* i *narzędzie*, np. *chirurgické inštrumenty, stavbárske inštrumenty*. Tenże słownik tłumaczy śl. *nástroj* przez pol. *narzędzie, instrument (zarówno muzyczny, jak i chirurgiczny)* a także *przyrząd*, np. *presné nástroje* oraz podaje znaczenie przenośne *środek. Príbor* (za KSSJ) w języku słowackim oznacza wyłącznie súprava načinia, którym jeme (łyżica, widlička, noż) ‘przybory do jedzenia, sztucce’ (KSSJ). *Słownik słowacko-polski* tak samo tłumaczy ten wyraz – przez pol. *sztucce* (SSP UJ).

W języku górnołużyckim występuje strukturalny odpowiednik polskiego *narzędzie* — *narjad*, tłumaczone przez słownik H. Zemana²⁹ jako 1. urządzenie, przykł. *signalowy narjad*, 2. zarządzenie, rozporządzenie. To ostatnie jest odpowiednikiem znaczeniowym bułgarskiego *наредба*. Słownik ten zamieszcza również wyraz *narjada* (femin.) oznaczający ‘sprzęt gimnastyczny’.

W języku rosyjskim rzeczownik *инструмент* ma następujące znaczenie: орудие, снаряд, прибор, сручье, струмент – всякого рода ручное пособие или устройство для какой-либо работы, начиная од ножа и топора, до компаса и секстана ‘każdego rodzaju ręczne narzędzie dla wykonywania jakiejś pracy, począwszy od noża, topora, skończywszy na np. kompasie, sekstansie’³⁰. Słownik podaje też przykład *инструментальная музыка* ‘muzyka instrumentalna’, co świadczy o tym, że rzeczownik ten oznacza też (w odpowiednim kontekście lub konsytuacji) ‘instrument muzyczny’ (SSRLJa). *Орудие* według tegoż słownika to: всякое вещественное и невестественное средство, все посредующее между деятелем а делом; инструмент, снаряд, оружие, машина ‘wszelki środek materialny bądź niematerialny, będący pośrednikiem pomiędzy wykonującym pracę a przedmiotem pracy’. Przykład: *Кричныйй молот оружие и писючее перо оружие*. Słownik także podaje drugie znaczenie [wojsk.] пушка и всякое крупное огневое оружие ‘armata

²⁷ *Krátky slovník slovenského jazyka*, Bratislava 1989 (dalej: KSSJ).

²⁸ Z. Jurczak-Trojan, H. Mieczkowska, E. Orwińska-Ruziczka, M. Papierz, *Słownik słowacko-polski*, t. I-II, Kraków 1998 (dalej: SSP UJ).

²⁹ H. Zeman, *Słownik górnołużycko-polski*, Warszawa 1967.

³⁰ *Словарь современного русского литературного языка*, т. I-XVII, Москва–Ленинград 1948-1965 (dalej: SSRLJa).

i wszelka broń palna o dużej sile rażenia, działało. Odnotowano także liczne derywaty. Rzeczownik *снаряд* odnotowano nie jako oddzielne hasło, lecz jako derywat od czasownika *снаряжать*. Ten derywat oznacza: орудие, оружие, инструмент, машина, снасть, вещь как средство в ремесле, промысле, искусстве ‘narzędzie, broń, instrument, maszyna, wszelka rzecz, będąca środkiem pracy w rzemiośle, przemyśle, sztuce’. Przykład: *Без снаряда що без рук. Слесарный, столярный снаряд*. Czasownik *снаряжать* ma znaczenie ‘wypożyczać, uzbrajać, ekwipować’.

Język rosyjski zna też nazwę dla ‘instrumentum’ *снасть*, odnotowaną przez Dala³¹, którą tłumaczy: орудие, снарядь, прибор, сбруя, инструмент, машина ‘narzędzie, urządzenie, przyrząd, uzbrojenie, instrument, maszyna’. Przykład: *Снасти лесника, зверолова. Снасти рыбака (сети, мережи, морды, уды)*. W słowniku tym zaznaczono, że nazwa pochodzi od czasownika *надо* ‘trzeba’, a więc etymologiczne znaczenie byłoby ‘to, co potrzebne (do czegoś)’. Analogicznie w języku bułgarskim używa się rzeczownika *потреба*, np. *домашни потреби* ‘artykuły gospodarstwa domowego’. Rosyjskie *надо* pochodzi (wg M. Vasmera) od formy celownika i miejscownika rzeczownika staroruskiego *надоба* ‘potrzeba’ (Vasmer: III, 38). Rzeczownika *прибор* słownik Dala (Dal) nie zamieszcza jako oddzielne hasło, lecz wśród derywatów od czasownika *прибирать* i podaje takie przykłady jak: *Столовый прибор. Письменный прибор. Чертежный прибор. Гранильный прибор*. Natomiast bogato ilustruje go SSRLJa (SSRLJa, 11). Ten ostatni tłumaczy jego znaczenie następująco: 1. устройство, аппарат, предназначенный для управления машинами, установками, для регулирования технологических процессов, вычислений... ‘urządzenie, aparat przeznaczony do sterowania maszynami, urządzeniami, do regulacji procesów technologicznych, obliczenia’. Przykłady: *Водомерный прибор. В нашем разпоряжении много приборов, контролирующих правильность полета: магнитный компас, солнечный компас, радиоконпас, радиомаяк*. 1a. специальное приспособление к станку, машине, транспортному устройству, выполняющее самостоятельную часть работы ‘specjalne urządzenie dołączone do obrabiarki, maszyny, urządzenia, umożliwiające wykonanie osobnej czynności’. *Прицельный прибор орудия. Упряжной прибор паровоза*. Inne znaczenie ros. *прибор* to: учебно-наглядное пособие, служащее для демонстрации какой-либо закономерности ‘pomoc do nauczania poglądowego’. Przykład: *Химический прибор*. Rzeczownik ten posiada również znaczenie: комплект,

³¹ В. Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка*, т. I-IV, Москва 1956 (dalej: Dal).

набор предметов для какого-либо пользования 'komplet, zbiór przedmiotów służących do czegoś'. Przykłady: *Бритвенный прибор*, *Чайный прибор*. Także występuje w znaczeniu: комплект, набор предметов, предназначенных для еды одному человеку 'zestaw przedmiotów służących do jedzenia dla jednej osoby, sztucce'. *Накрыть стол на пять приборов*. W języku rosyjskim rzeczownik ten także występuje w znaczeniu: комплект приклада и знаков различия к обмундированию 'komplet dodatków i dystynkcji do munduru': *Золотые и серебрянные приборы офицеров*.

W języku ukraińskim dosyć szerokim zakresem znaczeniowym charakteryzuje się rzeczownik *прилад* (l. mn. *прилади*). Oznacza on pol. *przyrząd*, a także *aparatus*, np. *фізични прилади*, *авіаприладдя*. Jako plurale tantum *приладдя* oznacza on pol. *przybory*, np. *письмовые приладдя*, *туалетне приладдя*. Ukraińskie *прибор* zostało odnotowane jedynie przez *Słownik ukraińsko-polski* pod red. S. Hrapca i P. Zwolińskiego³² w znaczeniu *przyrząd*, *przybory* a także *serwis*, *zastawa*, np. *чайний приборь*, *обід на десять приборів*. *Narzędzie* w języku ukraińskim nosi nazwę *знаряддя*, np. *знаряддя виробництва*, a przede wszystkim *інструмент*, np. *ріжучий інструмент*. *Słownik Hrinčenko*³³ tłumaczy ukr. *знаряддя* przez ukr. *орудіе*. Tego ostatniego wyrazu nie podaje jako hasłowego. Także nie zamieszcza go *Słownik ukraińsko-polski* (SUP), chociaż daje derywat *орудний* w kontekście [gram.] *орудний відмінок* 'narzędnik'. Prawdopodobnie *орудіе* jest w języku ukraińskim wyrazem nieużywanym. Rzeczownik *інструмент* w języku ukraińskim oznacza nie tylko zwykłe ręczne narzędzie, ale także odnosi się do instrumentów medycznych (zabiegowych): *хірургічні інструменти* i oczywiście do muzycznych: *музичний інструмент*. *Знаряддя* jest dokładnym odpowiednikiem polskiego *narzędzie* (jedynie przedrostki się różnią: ukr. *зна-* // pol. *na-*).

Ukraińskie *прилад* jest nie tylko semantycznym odpowiednikiem polskiego *przyrząd*, ale także zauważa się paralelę strukturalną. W języku ukraińskim *лад* ma szeroki zakres znaczeniowy i jest odpowiednikiem znaczeniowym zarówno polskiego *ład*, jak i *porządek*. Według słownika Hrinčenko (Hrinč) jest odpowiednikiem takich rosyjskich wyrazów, jak *порядок*, *устройство*, *строй*. Stąd też podstawa słowotwórcza *лад* w języku ukraińskim jest odpowiednikiem podstawy *rząd* w polszczyźnie.

³² *Słownik ukraińsko-polski*, red. S. Hrapca, P. Zwoliński, Warszawa 1957 (dalej: SUP).

³³ *Словарь української мови*, упор. Б. Гринченко, т. I-IV, Київ 1907-1909 (dalej: Hrinč).

Północnosłowiańskie *ladъ ‘harmonijny, uregulowany układ czegoś, porządek’, wschodniosłowiańskie także ‘zgodność, zgoda, układ, umowa’ jest pierwotnym nomen deverbale od *laditi (por. *ładzić* — w języku polskim pożyczka wschodniosłowiańska) ‘doprowadzać do stanu uporządkowanego, uregulowanego, harmonijnego, naprawiać reperować’ ma pewne odpowiedniki bałtyckie: lit. *liúodyti, -diju* ‘podszywać obuwie z łyka, łapcie’. Dokładna etymologia słowiańskiego *ladъ jest niepewna³⁴.

Nazwa ta jest znana także w języku białoruskim, gdzie ma postać *прылада*. TSBLM³⁵ objaśnia znaczenie tego rzeczownika następująco: 1. тэхнічнае прыстасаванне пры дапамозе якога выконываецца работа ці якое-н дзеянне ‘urządzenie techniczne, za pomocą którego wykonuje się pracę czy jakąś czynność’: *Прылады працы*. 2. прыбор ‘przrząd’. 3. (zwykle w l. mn.) камплект прадметаў для выманання аднаго працэсу, напрамку работ ‘komplet przedmiotów do wykonania pewnego procesu, etapu pracy, przybory’: *Рыбалойныя прылады*. To ostatnie znaczenie jest odpowiednikiem polskiego *przybory*. W języku białoruskim *прыбор* oznacza: набор, прылад для чаго-н ‘komplet, zestaw do czegoś’, np. *Чарныльны прыбор, Чайны прыбор* a także: прыстасаванне, спецыяльнае ўстройства, апарат для выканання якой-н работы, рэгулявання, кантролю и пад. ‘specjalne urządzenie, przrząd do wykonywania pewnej pracy, regulacji, kontroli itp.’: *Вымяральны прыборы, Награвальныя прыборы*. To ostatnie znaczenie odpowiada polskiemu *przrząd*.

Język białoruski zna także wyraz *інструмент*, który ma następujące znaczenia: 1. прылада для выканання якой-н работы ‘przrząd, narzędzie do wykonywania jakiejś pracy’: *Хірургічны інструмент, Сталярны інструмент*. 2. сукупнасць такіх прылад ‘zbiór takich narzędzi’; 3. музычны інструмент ‘instrument muzyczny’: *Духавыя інструменты*. 4. [przen.] сродак для засяганення чаго-н ‘środek dla osiągnięcia czegoś’. Przykład: *Быць паслухмяным інструментам у чьіх руках* (TSBLM). Pierwsze znaczenie odpowiada zarówno polskiemu *instrument*, jak i *narzędzie*, drugie to pol. *przybory*.

Należałoby tu dodać, iż w języku rosyjskim także istnieje rzeczownik *прилад* (*приладка*), tyle, że – według słownika Dala (Dal) – jest to nomen deverbale od czasownika *приладить* ‘przygotować, naprawić, doprowadzić do porządku, sprawności’.

³⁴ Zob. F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. IV, s. 416-417, 423-424, a także Boryś SE 293.

³⁵ *Тлумачалны слоўнік беларускай літаратурнай мовы*, ред. М.Р. Суднік, Мінск 1999 (dalej: TSBLM).

Podsumowując, można stwierdzić, iż oprócz wyrazu *instrument* pochodzenia łacińskiego, który w językach słowiańskich jest najbardziej rozpowszechniony (choć w czeskim i słowackim używa się zamiast niego *nastroj*), mającego różny zakres znaczeniowy w poszczególnych językach słowiańskich, duży obszar Słowiańszczyzny obejmuje nazwa kontynuująca ps. *pri-borъ, przy czym jej zakres znaczeniowy jest bardzo zróżnicowany w poszczególnych językach słowiańskich. Stara słowiańska nazwa *orъdbje w większości języków słowiańskich (bułgarski, macedoński, serbsko-chorwacki, słoweński, rosyjski, ukraiński) ma znaczenie ‘instrumentum’, w części języków oprócz znaczenia ‘instrumentum’ ma znaczenie ‘działo, armata’, w niektórych nie występuje w ogóle, natomiast w polszczyźnie ma zupełnie inne znaczenie. Nazwa kontynuująca ps. *na-rъdъ występuje we wszystkich językach zachodniosłowiańskich, a także (z dodatkowym przedrostkiem *s-/z-*) w rosyjskim (*снаряд*) i ukraińskim (*знаряддя*). Wyłącznie polska jest nazwa kontynuująca ps. *pri-rъdъ, mająca w języku ukraińskim i białoruskim odpowiednik będący kontynuatorem ps. *pri-ladъ (*ladъ jest wschodniosłowiańskim odpowiednikiem semantycznym *rъdъ). Nazwa pochodząca z tur. *alât* jest bałkanizmem leksykalnym, odnotowanym wyłącznie w językach Słowian bałkańskich (bułgarski, macedoński, serbsko-chorwacki). Pozostałe nazwy dla ‘instrumentum’, wymienione w artykule, nie są wspólne, lecz występują jedynie w poszczególnych językach słowiańskich.

Names for instruments, tools, devices and accessories in Slavonic languages

(Summary)

This article is devoted to the names for ‘instruments’, ‘tools’, ‘devices’ and ‘accessories’ in Slavonic languages. As it was described in this paper, there is no common name, which is an equivalent of Latin ‘instrumentum’ in Slavonic languages. The name, coming from Latin *instrumentum*, is known in the majority of the languages (except Czech and Slovak), but its scope of the meaning is not the same. In Polish it concerns only musical and medical (mainly surgical, dental, laryngological) instruments, but for instance in Bulgarian and Macedonian it is also used in the meaning ‘tool’ (sometimes also in Serbo-Croatian). In Slovenian it is used both in the meaning ‘musical

instrument', but also 'special device, used in medical, scientific and measurement purpose'. This name has also a wide range of meaning in the East-Slavonic languages, especially in Russian (concerns not only to musical and medical (surgical) instruments, but also to any tool, used by craftsmen).

The name, continuing **pri-borъ* is known in the majority of Slavonic languages, but their semantic scope is different (the largest is in Serbo-Croatian). An Old Slavonic word **orōdъje* in the majority of the Slavonic languages has the meaning 'tool, instrument', in some languages means 'canon', but in Polish it has quite different meaning (for instance, *Orędzie Prezydenta RP*). The noun, continuing **na-rēdъ* is present in each West-Slavonic language, and – with a prefix – also in the East Slavonic. The noun, coming from the **pri-rēdъ*, exists only in Polish, but it has an equivalent **pri-ladъ* in Ukrainian and Byelorussian. The word, origins from Turkish *alât* is a lexical Balkanism, noticed only in the languages of Balkan Slaves (Bulgarian, Macedonian, Serbo-Croatian). Other names for 'instruments, tools, devices, accessories', described in this article, are not common, and exist only in separate languages.